

Z W A R S Z T A T U H U M A N I S T Ó W

Emilia Kolinko

(Uniwersytet Warszawski / Archiwum Kobiet IBL PAN)

TYLKO DZIENNIKI. DIARYSTYKA KOBIECA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ W POLSCE I ZA GRANICĄ

To zaskakujące, że mimo wyjątkowo bogatej tradycji diarystycznej na ziemiach polskich nie mamy większej liczby opracowań ujmujących to zagadnienie w szerszej perspektywie teoretycznej¹, tak jak stało się za sprawą brytyjskich i amerykańskich krytyczek feministycznych. Główne założenia ich badań trafnie podsumowuje Arleta Galant:

¹ Dysponujemy pojedynczymi artykułami poświęconymi wybranym diarystkom i ich dziennikom, a więc prezentującymi pod względem charakterystycznych dominant tematycznych rękopiśmienne albo wydane dzienniki kobiet na tle biografii ich autorek. Krystyna Poklewska poświęciła swój tekst biografii i obszernym dziennikom Zofii Romanowiczówny (Krystyna Poklewska, „*Życie moje dwójnym prądem płynie*”. O Zofii Romanowiczównie i jej dziennikach, „Pamiętnik Literacki” 2008, nr 4, s. 23–44). Fragment francuskojęzycznej spuścizny diarystycznej Walerii Tarnowskiej, a dokładnie dziennik jej podróży, stał się przedmiotem szczegółowego omówienia w artykule Bożeny Mazurkowej (Bożena Mazurkowa, *Nowy Grand Tour w świetle Mes voyages Walerii Tarnowskiej*, w: *Polski Grand Tour w XVIII i początkach XIX wieku*, red. Agata Roćko, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie 2014, s. 151–182). Wybrane zagadnienia podejmowane przez Tarnowską w jej dzienniku osobistym – dotyczące religii, użycia języka czy macierzyństwa – opracował francuski badacz specjalizujący się w diarystyce, Michel Braud, autor innego tekstu poświęconego francuskojęzycznemu dziennikowi Polki, Elizy Michałowskiej (Michel Braud, *Religion, amour conjugal et amour maternel dans le journal (1803–1838) de la comtesse Waleria Tarnowska*, w: *Amour divin, amour mondain dans les écrits du for privé de la fin du Moyen Âge à 1914*, red. Maurice Daumas, Pau: Cairne Eds 2011, s. 305–321; idem, „*Ô mon Dieu pourquoi mon âme est-elle si triste?*”. *Le journal d’Eliza Michałowska, à Vienne, en 1833–1834*, w: *Thèmes et figures du for privé*, red. Maurice Daumas, Pau: Cairne Eds 2012, s. 69–83; idem, *L’usage des langues dans le journal intime de la comtesse Waleria Tarnowska*, w: *La Francophone européenne aux XVIIIe–XIXe siècles: perspectives littéraires, historiques, culturelles*, red. Elena Gretchanaia, Alexandre Stroeve, Catherine Viollet, Bruxelles: P.I.E.-Peter Lang 2012, s. 173–182). Z kolei litewska badaczka Reda Griškaitė na podstawie zachowanych listów i dzienników odtworzyła nieznaną dotąd biografię Emilii Wróblewskiej, matki wileńskiego adwokata Tadeusza Wróblewskiego, założyciela Biblioteki im. Emilii i Eustachego Wróblewskich (obecnie: Litewska Państwowa Akademia Nauk w Wilnie), córki wynalazcy i powstańca listopadowego Bartłomieja Beniowskiego (Reda Griškaitė, *Emilijos Beniovskytė-Vrublevskienė (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dieneraščiai (1850-08-05–1886-09)*, „Archiwum Lithuanicum” 2012, nr 14, s. 227–308). Wybrane dzienniki z początku XIX wieku analizuje Elżbieta Wichrowska w monografii poświęconej początkom dziennika intymnego na ziemiach polskich (m.in. opublikowane Heleny Krukowieckiej, niepublikowane Marii z Trzebińskich Sołtyk, Anieli Lubińskiej, zob. *Twoja śmierć. Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Spectrum Press 2012).

[Krytyczki] lokowały swoje nadzieje na pobyt bliżej życia. [...] W „rękopisach”, w tekstach marginalizowanych przez zaprzątnięty przede wszystkim męskimi wartościami świat, pożyły autentyzmu; oczekiwały innego, prawdziwego – kobiecego – obrazu rzeczywistości. „Drugofalowa” krytyka feministyczna, rekonstruując źródła i losy kobiet, w intymistyce, a więc w listach i dziennikach, dostrzegła ważny element i wyznacznik „kobiecości tekstu”, czyli inaczej: kobiecego pisarstwa. Autobiografizm, „wyznaniowość”, osobiste doświadczenie, zapis prywatności stanowią, mogą stanowić – powiadały niektóre krytyczki – alternatywę dla uchodzących za uniwersalistyczne, tradycyjnych patriarchalnych konceptów. Prowadzenie dziennika i obfitej korespondencji przez kobiety wypełniało brak możliwości publicznej (auto)ekspresji. Intymne wyznania jako pierwsze literackie dokonania kobiet uznawano więc za istotny załamek „kobiecych opowieści”².

Koniec lat siedemdziesiątych, kiedy na Zachodzie nastąpił rozwój teorii literatury kobiecej, Inga Iwasiów nazwała „najczystszy etapem jej rozwoju”. W tym czasie w kręgu zainteresowania badaczy reprezentujących kobiecy zwrot w literaturze było „poszukiwanie samych tekstów pominiętych w historii, jak i kodyfikowanie ich poetyki”³ (w 1977 roku ukazała się przełomowa dla tego kierunku monografia Elaine Showalter, *The Literature of Their Own*⁴, w której autorka dokonała rekonstrukcji kanonu kobiecej literatury, wychodząc daleko poza tradycyjnie przywoływane w tym kontekście nazwiska⁵). W późniejszych latach podążano za tropem wspólnotowego ujęcia kobiecych tekstów, co znalazło odzwierciedlenie w budowaniu języka kobiet, estetyki kobiet, poetyki kobiecej oraz biblioteki kobiecej. Przy okazji dokonano przewartościowania w obrębie kobiecej intymistyki⁶.

W latach osiemdziesiątych i na początku dziewięćdziesiątych autobiografie kobiece traktowano jako osobną (od samego początku) tradycję, realizującą inne niż w przypadku autorów – mężczyzn gatunki i typy autobiograficznego pisania. Innymi słowy: ustalenia dotyczące tego obszaru kobiecego pisarstwa wynikały z esencjalistycznej perspektywy, zakładającej odrębność „doświadczenia mężczyzn i kobiet. Owa odrębność warunkuje odmienny sposób pisania”⁷. Założenie to wydaje się z dzisiejszej perspektywy upraszczające, nawet anachroniczne. Stanowiło jednak swego rodzaju konieczność – jak wskazuje Linda H. Peterson – w obliczu tego, że do lat osiemdziesiątych krytycy zajmujący się autobiografistyką nie poświęcali uwagi tekstom autorek, co ostatecznie skłoniło badaczki do stworzenia nowego podejścia krytycznego i nowej teorii *women's life writing*⁸ – „życiopisania” wychodzącego poza wąski romantyczny kanon, który uprzywilejował „autobiografie opublikowane, linearne narracje na temat własnego rozwoju i życia wewnętrznego indywidualnego podmiotu”⁹.

² Arleta Galant, *Miejsca intymne. Dziennik Jana Lechonia*, w: eadem, *Prywatne, publiczne, autobiograficzne. O dziennikach i esejach Jana Lechonia, Zofii Nalkowskiej, Marii Kuncewiczowej i Jerzego Stempowskiego*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2010, s. 25.

³ Inga Iwasiów, *Gender, tożsamość, stereotypy*, „Ruch Literacki” 2002, nr 6, s. 546.

⁴ Elaine Showalter, *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*, Princeton: Princeton University Press 1977.

⁵ Recepcję książki szczegółowo omawia Showalter w artykule *Twenty Years on: A Literature of Their Own Revisited*, „NOVEL: A Forum on Fiction” 1998, nr 3, s. 399–413.

⁶ Ibidem, s. 545.

⁷ Agnieszka Zębała, *Problemy autobiografii kobiecej w studiach genderowych*, „Ruch Literacki” 2005, z. 6, s. 543.

⁸ Linda H. Peterson, *Traditions of Victorian Women's Autobiography. The Poetics and Politics of Life Writing*, Charlottesville – London: University Press of Virginia 1999, s. 1–2.

⁹ Amy Culley, *Introduction*, w: eadem, *British Women's Life Writing, 1760–1840: Friendship, Community, and Collaboration*, Hampshire: Houndmills 2014 [b.s.].

Analizując krytycznie nieliczne opracowania poświęcone polskiemu pamiętnikarstwu pod kątem reprezentacji tekstów kobiecych, można odnieść podobne wrażenie – jeśli nie deprecjonowania pamiętników kobiet (wszak Andrzej Cieński wskazuje na pamiętniki prowadzone w kręgach arystokratek i kobiet zajmujących się domem i rodziną¹⁰), to przynajmniej ich niedostatecznej reprezentacji wobec ogółu omawianych świadectw. Problem ten jest jednak bardziej złożony i wynika z cezury czasowej przyjętej w tychże monografiach. Najważniejsze z nich, autorstwa Andrzeja Cieńskiego¹¹ i Alojzego Sajkowskiego, dotyczą pamiętnikarstwa staropolskiego i oświeceniowego, w obrębie którego w okresie powstania tychże opracowań wyróżniały się wyłącznie pamiętniki Wirydianny Fiszerowej i Reginy Salomei Pilsztynowej. W ostatnich latach dopiero ukazały się inne, nie mniej ciekawe świadectwa, na przykład pamiętnik Apolonii Massalskiej czy Katarzyny z Sosnowskich Platerowej.

Sytuująca się w tym nowym nurcie feministycznej krytyki Estelle C. Jelinek po raz pierwszy wskazała na różnice między autobiografiami kobiet i mężczyzn już w 1976. We wstępie do antologii *Women's Autobiography: Essays in Criticism*¹² szczegółowo opisała, na przykładzie znanych tekstów autobiograficznych, na czym dokładnie różnice te polegają. Skupiając się na tematyce autobiografii, formach narracyjnych i reprezentacji „ja” autorskiego, kontynuowała swoje badania na przykładzie pozycji mniej znanych utworów w monografii poświęconej tradycjom autobiografistyki kobiecej od antyku do czasów współczesnych. Za charakterystyczne dla autobiografii mężczyzn uznała częstsze odwoływanie się do kariery zawodowej, filozofii, wydarzeń historycznych, rzadsze zaś – do prywatnych spraw. Wielowymiarowość, fragmentaryczność, poczucie wyobcowania czy niedopasowania, potrzeba udowadniania własnej wartości, a w obrębie stylu (z pewnymi wyjątkami) – epizodyczność, anegdotyczność, brak chronologii – te cechy z kolei miały być właściwe dla kobiecego pisanie o sobie¹³. Nowe ujęcie badaczki udowodniało, że „kobiece autobiografie powstające w obrębie powszechnych dyskursów pomagały kształtować i odeprzeć dominujące konstrukty kulturowe relacji płciowych [...]”¹⁴.

Przywołane wcześniej spostrzeżenia Galant wymagają jednego sprostowania – dotyczy ono dzienników i listów. Kiedy kształtowało się nowe podejście do kobiecych autobiografii, te realizacje gatunkowe traktowano niekiedy jako niewpisujące się na poziomie odautorskich intencji w obręb autobiografistyki¹⁵. Pewną uwagę poświęciły dziennikom – posługując się podobnym jak Jelinek wyróżnieniem autobiografii kobiecych spośród autobiograficznej tradycji – Sidonie Smith¹⁶,

¹⁰ Andrzej Cieński, *Z dziejów pamiętników w Polsce*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2002, s. 62.

¹¹ Idem, *Pamiętnikarstwo polskie XVIII wieku*, Wrocław: Ossolineum 1981; Alojzy Sajkowski, *Nad staropolskimi pamiętnikami*, Poznań: UAM 1964; *Antologia pamiętników XVI wieku*, oprac. Stanisław Drewniak, Marian Kaczmarek, red. Roman Pollak, Wrocław: Ossolineum 1966.

¹² Estelle C. Jelinek, *Women's Autobiography and the Male Tradition*, w: *Women's Autobiography: Essays in Criticism*, Bloomington: Indiana University Press 1980, s. 1–20.

¹³ Eadem, *Preface*, w: eadem, *The Traditions of Women's Autobiography: From Antiquity to the Present*, Boston: Twayne Publishers 1986, s. XIII.

¹⁴ Felicity A. Nussbaum, *The Autobiographical Subject: Gender and Ideology in Eighteenth-Century England*, Baltimore–London: Johns Hopkins University Press 1989, s. XIV.

¹⁵ Ibidem, s. XII.

¹⁶ Sidonie Smith, *A Poetics of Women's Autobiography: Marginality and the Fiction of Self-Representation*, Bloomington: Indiana University Press 1987.

Shari Benstock¹⁷ i Bella Brodzki oraz Celeste Schenck¹⁸, jednak nadal odwoływały się do wąskiej definicji – autobiografii jako gatunku¹⁹. W końcu jednak dzienniki znalazły swoje miejsce jako jeden z wielu (u Smith i Julii Watson – sześćdziesięciu) gatunków *life narrative*²⁰ (co można utożsamiać z koncepcją *life writing* albo *self writing*²¹, a na gruncie polskim ze zbiorczym ujęciem gatunków pokrewnych w obrębie literatury dokumentu osobistego²² albo form autobiograficznych, pism autobiograficznych, autobiografii, intymistyki czy pism osobistych²³, także pamiętnikarstwa²⁴). Również kierunek samych badań autogynograficznych – by posłużyć się pojęciem wprowadzonym przez Donnę Stanton, odrzucającą utożsamianie autobiografii z twórczością wyłącznie mężczyzn²⁵ – przeniósł się na „poszukiwanie kulturowych uwarunkowań autobiografii, naznaczonej tożsamością płciową, przynależnością etniczną czy klasową”²⁶. Wpisująca się w tę tendencję Mary G. Mason, analizująca teksty ze stuleci od XIV/XV do XVII, nieznanymi pisarek: Juliany z Norwich, Margery Kempe, Margaret Cavendish oraz Anne Bradstreet, podkreślała znaczenie płciowego rozdzielenia autorstwa autobiografii męskich i kobiecych, gdyż ich ponowne zderzenie rzuca „światło (choćby przez samą odmienność) na siebie nawzajem, pozwala uzyskać wiele ważnych informacji na temat możliwych i koniecznych okoliczności pisanja autobiografii”²⁷. Wyczerpującym podsumowaniem dotychczasowych prac nad

¹⁷ Shari Benstock, *The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writing*, Chapel Hill: University of North Carolina Press 1988.

¹⁸ Bella Brodzki, Celeste Schenck, *Life/Lines: Theorizing Women's Autobiography*, Ithaca: Cornell University Press 1988.

¹⁹ W klasycznej definicji Philippe'a Lejeune'a: „retrospektywna opowieść prozą, gdzie rzeczywista osoba przedstawia swoje życie, akcentując swoje jednostkowe losy, a zwłaszcza dzieje swej osobowości” (*Pakt autobiograficzny*, tłum. Aleksander Labuda, w: Philippe Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, red. R. Lubas-Bartoszyńska, Kraków 2001, s. 22).

²⁰ Sidonie Smith, Julia Watson, *Appendix A. Sixty Genres of Life Narrative*, w: eadem, *A Guide for Interpreting life narratives*, wyd. 2, Minneapolis: University of Minnesota Press 2010, s. 253–286. Zob. również podobną pracę poświęconą taksonomii autobiografistyki, biografistyki i gatunków pokrewnych: Donald J. Winslow, *Life-Writing: A Glossary of Terms in Biography, Autobiography, and Related Forms*, Honolulu: Published for the Biographical Research Center by the University Press of Hawaii 1995.

²¹ Linda H. Peterson, *Preface*, w: eadem, *Traditions of Victorian Women's Autobiography*, s. X; David Amigoni, *Victorian Life Writing: Genres, Print, Constituencies*, w: *Life Writing and Victorian Culture*, red. David Amigoni, Aldershot: Hants 2006, s. 1–20; L. Davis, *Critical Debates and Early Modern Autobiography*, w: *Early Modern Autobiography. Theories Genres, Practices*, red. Ronald Bedford, Lloydd Davis, Philippa Kelly, Ann Arbor: University of Michigan Press 2006, s. 19–34.

²² Roman Żimand, *O literaturze dokumentu osobistego w ogóle, a o diaryście w szczególności*, w: idem, *Diarysta Stefan Ż.*, Wrocław: Ossolineum 1990, s. 6–45.

²³ Małgorzata Czermińska, *Obszar prozy niefikcyjnej*, w: eadem, *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie i wyzwanie*, Kraków: Universitas 2000, s. 14; eadem, *O autobiografii i autobiograficzności*, w: *Autobiografia*, red. Małgorzata Czermińska, Gdańsk: Słowo / Obraz Terytoria 2009, s. 12.

²⁴ Gatunki reprezentujące pamiętnikarstwo (oprócz pamiętnika, dziennika, intymnego – również relację, notatnik, raptularz czy notes) wymienia Andrzej Cieński, *Z dziejów pamiętników*, s. 14.

²⁵ Donna C. Stanton, *Autogynography: Is the Subject Different?*, w: *The Female Autograph: Theory and Practice of Autobiography from the Tenth to the Twentieth Century*, ed. Donna C. Stanton, Chicago: University of Chicago Press 1987, s. 5 i nast.

²⁶ A. Zębała, *Problemy autobiografii kobiecej*, s. 543.

²⁷ Mary G. Mason, *Imy glos: autobiografie pisarek*, w: *Autobiografia*, s. 172.

kobietą autobiografistyką jest dwutomowa *Encyclopedia of Women's Autobiography*²⁸, zawierająca hasła dotyczące gatunków, wybranych autorek, najważniejszych badaczek i badaczy, a także autobiografii pochodzących z różnych krajów i kręgów kulturowych²⁹.

W tymże kontekście badawczym należy widzieć jedyną dotąd polską monografię, autorstwa Anny Pekaniec, poświęconą autobiografiom kobiecym³⁰. Badaczka – wychodząc z założeń krytyki feministycznej (zwłaszcza w nurcie gino-krytycznym) i poetyki kulturowej, uwzględniając kategorie narracji, tożsamości i doświadczenia³¹ – przedmiotem analizy uczyniła teksty autobiograficzne, artystyczne i nieartystyczne, pamiętniki, dzienniki i listy dziewiętnastowieczne i z początku stulecia dwudziestego (dodajmy: wyłącznie opublikowane). Wyodrębniła wspólne przestrzenie ekspresji i tematyki (dom, rodzina, miłość, historia), ślady sylleptyczności, ramy narracyjnej tożsamości (demaskującej cierpienie, samotność, traumy) i kobiece strategie podmiotowe, wynikające z pisarskich i poznawczych dyspozycji. W efekcie intymistyka kobieca w ujęciu Pekaniec jawi się jako model dynamiczny, zmienny i różnorodny, naznaczony skomplikowaną relacją „ja” piszącego wobec „ja” opisywanego. To współoddziaływanie jest spowodowane osobistymi cechami autorek, paradygmatami społeczno-kulturowymi, ramami gatunkowymi, ograniczeniami autocenzuralnymi czy przeszkodami „w postaci fallogocentrycznych reguł, fantazmatów i konstruktów kobiecości, które nie należą do kobiet, a jedynie fingują ową przynależność, dodatkowo torpedując próby wykreowania przeciwreguł [...]”³². Ujęcie „dynamiczne” zasadza się na niemożności zdefiniowania kobiecych dyskursów autobiograficznych „w mocnych kategoriach, natomiast na podstawie analiz i interpretacji można wyłuskać ogólne tendencje, scharakteryzować obierane strategie podmiotowe, zebrać motywy skłaniające kobiety do zawarcia paktu autobiograficznego [...]”³³. Pewne zastrzeżenia może budzić obszerność materiału źródłowego i duży zakres czasowy (autorka omawia również tradycję autobiografistyki kobiecej, poczynając od *Żywotu Wielebnej Matki Teresy* Marianny Marchockiej i *Transakcji* Anny Stanisławskiej), w którym powstawały analizowane teksty. Cezurę tę należy jednak uznać za słuszną – badaczka nie ujmuje badanych świadectw w porządku czasowym, ale skupia na przywołanych wyżej zagadnieniach tematyczno-gatunkowych. Inne zarzuty mogą dotyczyć rezygnacji z edytorskiego porównania wydań z ich rękopiśmiennymi, odautorskimi przekazami³⁴. Wydaje się jednak, że rezygnacja ta, nawet kosztem błędów czy uproszczeń, z ujęcia autobiografistyki jako praktyki (jak u Lejeune’a) była swego rodzaju kompromisem wobec cząstkowych analiz. Kompromisem, który w rezultacie przyniósł wiele istotnych wniosków, stanowiących podstawę

²⁸ *Encyclopedia of Women's Autobiography*, t. 1: A–J, t. 2: K–Z, red. Victoria Boynton, Jo Malin, Westport: Greenwood Press 2005.

²⁹ Zob. także *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms*, t. 1: A–K, t. 2: L–Z, red. Margaretta Jolly, London–Chicago: Fitzroy Dearborn 2001.

³⁰ Anna Pekaniec, *Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobięca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2013.

³¹ *Ibidem*, s. 8.

³² *Ibidem*, s. 72.

³³ *Ibidem*, s. 54.

³⁴ Anna Dżhabagina, *W galaktyce kobiecych autobiografii*, „Przegląd Humanistyczny” 2014, nr 3, s. 137.

do dalszych badań tekstologicznych nad autobiograficznym pisarstwem kobiet. W taki sposób angielską kobiecą literaturę dokumentu osobistego wszechstronnie prezentują eseje z tomu *Women's Life Writing, 1700–1850: Gender, Genre and Authorship*³⁵. Jednym z głównym tematów tej pracy zbiorowej są relacje między rękopisem a kulturą druku w kontekście kobiecej autobiografistyki.

Wracając do krytyki feministycznej poświęconej kobiecym dokumentom osobistym – dzięki rozszerzaniu definicji autobiografii jako „pewnego rodzaju ponadgatunkowej jakości”³⁶, a także wykorzystaniu ustaleń nowego historyzmu, w ramach którego badano „teksty prywatnej, rozsypanej, przedliterackiej formy autobiografii”³⁷, zaczęto podejmować rozważania poświęcone *stricte* diarystyce kobiecej. Dziennik traktowano przy tym jako gatunek o narracji opartej na powtarzalności czy zakłóceniach, nielinearności szczególnie odpowiadający kobiecej codzienności i życiowemu doświadczeniu³⁸. Pojawiały się jednak głosy niuansujące relację między formą dziennika a kobiecym przeżywaniem codzienności. Margo Culley twierdziła, że w XX wieku – w porównaniu z wcześniejszymi stuleciami – aktywność diarystyczna kobiet zaczęła wzrastać, a aktywność diarystyczna mężczyzn – maleć, co miało swoje korzenie między innymi w dziewiętnastowiecznym pogłębionym rozdziale na sferę publiczną i prywatną. Ta ostatnia stanowiła domenę kobiet, dzięki czemu mogły traktować swoje dzienniki jako jedyną możliwą formę wyrażania siebie³⁹. Zresztą zakładanie istnienia pewnej określonej matrycy kobiecości czy kobiecej tożsamości i mierzenie jej na podstawie diarystycznej spuścizny epok wcześniejszych (wyprowadzanie jej z treści dziennika albo poszukiwanie na podstawie diarystycznego zapisu) przestało mieć rację bytu wobec klinicznych badań poświęconych tematyce płciowej. Dowiodły one – jak relacjonuje ich wyniki Amy Wink, autorka monografii poświęconej dziewiętnastowiecznej diarystyce kobiet – że płeć jako konstrukt nie jest sumą wpływów jedynie kulturowych, językowych czy politycznych, lecz również indywidualnych, charakterologicznych, a także że budowanie własnej tożsamości zasada się na zdolności uczestniczenia w społeczeństwie⁴⁰. W dziennikach zatem odzwierciedlenie znajduje dynamiczna, zmieniająca się i przystosowująca do okoliczności własna tożsamość (w tym również tożsamość kobieca), nawet jeśli kontrolowana przez same diarystki czy ograniczana w zastałych strukturach kulturowych⁴¹.

Dynamikę kobiecego diariuszowania ukazywały antologie zbierające świadectwa z różnych epok, dzienniki diarystek żyjących w różnych środowiskach.

³⁵ *Women's Life Writing, 1700–1850: Gender, Genre and Authorship*, red. Daniel Cook, Amy Culley, Hampshire–New York: Palgrave Macmillan 2012.

³⁶ M. Czermińska, *O autobiografii*, s. 12.

³⁷ Inga Iwasiów, *Płeć i autobiografia*, w: eadem, *Gender dla średnio zaawansowanych. Wykłady szczecińskie*, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B. 2004, s. 114.

³⁸ Suzanne L. Bunkers, Cynthia Huff, *Issues in Studying Women's Diaries: A Theoretical and Critical Introduction*, w: *Inscribing the Daily. Critical Essays on Women's Diaries*, red. Suzanne L. Bunkers, Cynthia Huff, Amherst: University of Massachusetts Press 1996, s. 5.

³⁹ Margo Culley, *Introduction*, w: *A Day at a Time: The Diary Literature of American Women from 1764 to the Present*, red. Margo Culley, New York: Feminist Press at the City University of New York 1985, s. 3–4.

⁴⁰ Amy L. Wink, *Reading Women in the Act of Writing*, w: eadem, *She Left Nothing in Particular. The Autobiographical Legacy of Nineteenth-Century Women's Diaries*, Knoxville: University of Tennessee Press 2001, s. XXXI–XXXII.

⁴¹ *Ibidem*, s. XXXIII.

Prowadzeniu diariuszy sprzyjało rosnące zainteresowanie gatunkiem i przekierowanie uwagi z dokumentów kanonicznych na diariusze mało znane. Niektóre autorki antologii powtarzały – za badaczkami feministycznymi – pogląd o tożsamości diarystycznej narracji ze specyfiką kobiecej codzienności. Stylistyczna hybryda, formalny amorfizm⁴², politematyczność odpowiadały kobiecej emocjonalności, fragmentaryczności czy tożsamości pozbawionej utrwalonej formy. Wspólne dla kobiecych źródeł miało być również poczucie osamotnienia, najczęściej pojawiające się w przytaczanych tekstach – wynikające z fizycznej izolacji jak u Anny Frank czy braku miłości jak u George Sand⁴³. Oprócz Margo Culley (*A Day at a Time* zawiera wybór dwudziestu dziewięciu dzienników) z tym uproszczonym utożsamieniem fragmentaryczności formy z fragmentarycznością życia dyskutowała Penelope Franklin, która sugerowała, by kobiece diariusze postrzegać nie jako fragmentaryczne czy „przerwane”, lecz jako realistyczne, poważne czy konsekwentne, ograniczane jedynie możliwościami autorskiej wyobraźni⁴⁴. Swego rodzaju archiwistyczny zwrot w feministycznych badaniach nad kobiecą diarystyką skupił uwagę badaczy na tekstach, którym dotychczas nie przydawano wartości literackich czy historycznych. Przeniesienie punktu ciężkości z reprezentacji najwybitniejszych w obrębie gatunku na teksty nieznanne zaowocowało powstaniem zbiorów ukazujących kobiecą perspektywę w kontekście środowiskowej przynależności, wydarzeń historycznych czy konkretnych doświadczeń życiowych. Autorzy tych antologii starali się odświeżyć procedury badawcze i uzupełnić wizję historii o perspektywę zaczerpniętą z kobiecej intymistyki⁴⁵. Dzienniki traktowali jako możliwość „podglądania” zwykłych kobiet w ich codzienności, noszącej znamiona trywialności i historycznej doniosłości⁴⁶.

To ciekawe, że mimo braku zainteresowania w polskich badaniach nad kobiecą diarystyką czy szerzej: kobiecym pamiętnikarstwem dysponujemy dwiema antologiami z polskimi kobiecymi autobiografiami, zbiorami, których intencją było dopuszczenie do głosu dziewcząt w ich przeżywaniu, odbieraniu świata zewnętrznego, wyrażaniu uczuć, w ich rozterkach, pragnieniach i rozczarowaniach. Są to pozycje dobrze znane i do pewnego stopnia tożsame pod względem doboru materiału źródłowego. Prezentują przedruki świadectw już wcześniej opublikowanych, w tym dzienników: Zofii Kickiej, Klementyny Hoffmanowej, Narcyzy Żmichowskiej oraz Pauliny Konarzewskiej. Zamierzenia wydawców w obu przypadkach były zbieżne – zaprezentować historię poza „schematami «politycznych i gospodarczych przemian»”⁴⁷ za pomocą „sztambucha jedyne go w swoim rodza-

⁴² Arleta Galant, *Miejsca intymne. Dziennik Jana Lechonia*, w: eadem, *Prywatne, publiczne, autobiograficzne*, s. 29.

⁴³ Mary J. Moffat, Charlotte Painter, *Revelations: Diaries of Women*, New York: Random House 1975, s. 5.

⁴⁴ *Private Pages: Diaries of American Women, 1830s–1970s*, red. Penelope Franklin, New York: Ballantine Books 1986, s. XXIV; cyt. za: *Inscribing the Daily*, s. 12.

⁴⁵ *Writing Women's Lives. American Women's History through Letters and Diaries*, red. Susan Corey, Jonathan Boe, Marsha Markman, New York: Brandywine Press 1999, s. XI.

⁴⁶ Lillian Schlissel, *Women's Diaries of the Westward Journey*, New York: Schocken Books 2004; Sharon Niederman, *A Quilt of Words. Women's Diaries, Letters & Original Accounts of Life in the Southwest 1860–1960*, Boulder: Johnson Books 1988; *Diaries of Girls and Women. A Midwestern American Sampler*, red. Suzanne L. Bunkers, Madison: University of Wisconsin Press 2001.

⁴⁷ *Kufer Kasylidy, czyli wspomnienia z lat dziewięćdziesiątych*, wyboru z pamiętników XVIII–XIX w. dokonały Danuta Stępniewska i Barbara Walczyńska, Warszawa: Nasza Księgarnia 1983, s. 13.

ju”⁴⁸, prowadzonego przez dziewczęta „przeróżne: zapłonione rumieńcem i życia ciekawe, płaczące albo dumne, znękanе bólem i tęsknotą, zakochane w wieszczach i jenerałach, oglądające z bliska fakty dziejowe”⁴⁹. Należy oczywiście docenić popularyzatorski walor obu antologii, z którym koresponduje metaforyczna stylistyka opisów wprowadzających do tekstów. Od lat osiemdziesiątych, kiedy opublikowano *Kufer Kasyldy*, nie ukazał się dotychczas żaden zbiór z nowymi materiałami, którego tematyczną różnorodność scalałoby kobiece albo dziewczęce autorstwo. W ostatnim czasie jedynie projekt Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych można potraktować jako realizację podobnego zamysłu – dwie pierwsze pozycje (dzienniki Ludwiki Ostrowskiej i Janiny Gajewskiej) prezentują kobiece świadectwa pochodzące z okresu pierwszej wojny światowej (autorki jednak zaczęły diariuszować jeszcze w poprzednim stuleciu).

Warto w tym miejscu przywołać jeszcze jeden nurt badawczy, który powstał na fali zainteresowania zachodnią diarystyką kobiecą. Przystąpiono wówczas do zbierania informacji o zachowanych rękopisach dzienników, wydanych dziennikach i zachowanych autobiografiach kobiet. Zestawień bibliograficznych doczekały się brytyjskie dzienniki kobiet z dziewiętnastego stulecia⁵⁰, dzienniki i listy kobiet (wydane i pozostające w rękopisie) od wieku XVIII do roku 1987 (głównie amerykańskie)⁵¹, autobiografie Amerykanek z lat 1946–1976⁵², opublikowane dzienniki i listy Amerykanek z lat 1669–1980⁵³ czy dzienniki pionierek z lat 1820–1920⁵⁴. Bibliografie te jednak – co charakterystyczne – wpisywały się w znacznie dłuższą tradycję bibliograficzną pozycji odnotowujących dzienniki czy autobiografie brytyjskie, kanadyjskie i amerykańskie na przestrzeni wieków⁵⁵.

⁴⁸ *Opowieści dziewczęce. Ustępy z pamiętników młodych panien (1776–1866)*, oprac. Stanisław Wasylewski, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1957, s. 5. Pierwodruk książki ukazał się w roku 1920.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Cynthia A. Huff, *British Women's Diaries: A Descriptive Bibliography of Selected Nineteenth-Century Women's Manuscript Diaries*, New York: AMS Press 1985.

⁵¹ Cheryl Cline, *Women's Diaries, Journals, and Letters: An Annotated Bibliography*, New York–London: Garland Publications 1989.

⁵² Patricia K. Addis, *Through a Woman's I. An Annotated Bibliography of American Women's Autobiographical Writings, 1946–1976*, Metuchen – New Jersey – London: Scarecrow Press 1983.

⁵³ Joyce D. Goodfriend, *The Published Diaries and Letters of American Women: An Annotated Bibliography*, Boston: G.K. Hall 1987.

⁵⁴ Sonia Alvarez-Wilson, *Women Pioneer Diaries 1820–1920: A Selected Annotated Bibliography*, Farmville 1992.

⁵⁵ Patricia P. Havlice, „And so to bed”. *A Bibliography of Diaries Published in English*, Metuchen – New Jersey – London: Scarecrow Press 1987; Gwenn Davis, Beverly A. Joyce, *Personal Writings by Women to 1900. A Bibliography of American and British Writers*, Norman: University of Oklahoma Press 1989; William Matthews, *Canadian Diaries and Autobiographies*, Berkeley: University of California 1950; William Matthews, *American Diaries. An Annotated Bibliography of American Diaries Written Prior to the Year 1861*, Berkeley: University of California 1945; Louis Kaplan, *A Bibliography of American Autobiographies*, Madison: University of Wisconsin Press 1962; Mary L. Briscoe, Barbara Tobias, Lynn Z. Bloom, *American Autobiography 1945–1980*, Madison: University of Wisconsin Press 1982; William Matthews, *British Diaries. An Annotated Bibliography of British Diaries Written between 1442 and 1942*, Berkeley – Los Angeles: University of California 1950; William Matthews, *British Autobiographies. An Annotated Bibliography of British Autobiographies Published or Written Before 1951*, Berkeley – Los Angeles: University of California 1955; Nan Hackett, *XX Century British Working Class Autobiographies: An Annotated Bibliography*, New York: AMS Press 1985. Obecnie literatura przedmiotu na temat szeroko pojętej autobiografistyki jest publikowana na bieżąco wraz z adnotacjami (jako *Annual Bibliography of Works about Life Writing*) na łamach czasopisma „Biography”.

Oprócz nauk pomocniczych swój wkład w rozwój badań nad kobiecą diarystyką miały oczywiście również inne dziedziny nauk humanistycznych, czego świadectwem jest tom zbiorowy, cytowany już, jeden z najważniejszych spośród prac poświęconych kobiecym dziennikom – *Inscribing the Daily. Critical Essays on Women Diaries*. Zbiór piętnastu esejów udowadnia, jak złożonym zagadnieniem są kobiece praktyki diarystyczne. Autorzy dokonują rewizji gatunku w obrębie innych form kobiecego pisarstwa autobiograficznego – przez osadzenie praktyki w różnych perspektywach badawczych i kontekstach teoretycznych. Lynn Z. Bloom rozprawia się z powszechnym poglądem, który głosi, że dzienniki prowadzono wyłącznie na prywatny użytek⁵⁶. Z kolei Steven E. Kagle i Lorenza Gramegna na przykładzie pięciu dzienników z okresu 1704–1810 pokazują, jak świadectwa te przyswajały mechanizmy właściwe fikcjonalnej twórczości literackiej – na przykład opisywanie (czy stylizowanie) wydarzeń albo rysów charakterologicznych postaci w konwencji fabularnej. „Przez adaptowanie elementów typowych dla fikcji diarysta może przedefiniować na nowo przeszłość, zmienić postrzeganie terażniejszości oraz ustanowić kontrolę nad przyszłością”⁵⁷. Te dwa artykuły i pozostałe w tomie pozwalają spojrzeć na dziennik w momencie jego powstawania, w jego materialnej postaci, jako na zapis doświadczenia i przedmiot kształtujący albo rewidujący doświadczenie piszącej, jako tekst prywatny i krążący w szerszym obiegu, wreszcie jako narzędzie stwarzające możliwość narracyjnej ekspresji, używane do określenia pozycji diarystki w kontekście jej statusu rodzinnego, społecznego i literackiego⁵⁸.

Diarystyka kobiet – literatek stała się przedmiotem opracowania Judy Simons, która do analizy włączyła dzienne zapiski Fanny Burney, Dorothy Wordsworth, Mary Shelley, Elizabeth Barrett Browning, Louisy May Alcott, Edith Wharton, Katherine Mansfield oraz Virginii Woolf. Popularność niedocenianej formy diarystycznej, osadzonej w przestrzeni prywatności rodzinnej czy domowej, wśród kobiet spowodowała wykluczenie ich z literackiego kanonu i spotęgowała poczucie odrębności, chociaż prowadzenie diariusza przez długie lata stanowiło jedną z niewielu możliwości ich twórczego, literackiego wyrazu. Zresztą jak dowodzą przykłady angielskie – w swoich utworach kobiety osiemnastowieczne rezygnowały ze zmaskulinizowanego gatunku powieści na rzecz form autobiograficznych⁵⁹. W tym sprzężeniu dziennika jako praktyki i dziennika jako gatunku stosowanego w literaturze fikcjonalnej osadza Simons dzienniki pisarek. Swoim autorkom i ich zapiskom zadaje szereg pytań szczegółowych:

Jaką relację, jeśli jakkolwiek, można stwierdzić pomiędzy pisaniem osobistym a tekstami przeznaczonymi do publikacji tej samej autorki? Jaka jest natura „ja”, którą konstruuje diarystka, i jak odzwierciedla współczesne wyobrażenia kobiecości? Czy dzienniki pisarzy dają wgląd w metody pisarskie, a dzienniki pisarek – w charakterystyczne problemy, jakich one – jako kobiety – mogą

⁵⁶ Lynn Z. Bloom, *“I Write for Myself and Strangers”*: *Private Diaries as Public Documents*, w: *Inscribing the Daily*, s. 23–37.

⁵⁷ Steven E. Kagle, Lorenza Gramegna, *Rewriting Her Life: Fictionalization and the Use of Fictional Models in Early American Women’s Diaries*, w: *Inscribing the Daily*, s. 41.

⁵⁸ Suzanne L. Bunkers, Cynthia Huff, *Issues in Studying Women’s Diaries*, s. 17.

⁵⁹ Judy Simons, *Secret Exhibitionists: Women and their Diaries*, w: eadem, *Diaries and Journals of Literary Women from Fanny Burney to Virginia Woolf*, Hampshire–London: Macmillan 1990, s. 15–16.

doświadczać? Jaki status kobiety nadawały swoim dziennikom i jak to wpłynęło na ich podejście do tej formy⁶⁰.

Jak gdyby niezależnie (w znaczeniu bezpośrednich odniesień) wobec nurtu autogynografii dzienniki kobiet znalazły zainteresowanie badaczy francuskich. Ujmowane jako codzienna praktyka i jako świadectwa dopełniające wiedzę na temat sytuacji kobiet przed wiekami – a zatem jako dokumenty historyczne i dokumenty ludzkie⁶¹ – stały się przedmiotem znakomitej analizy poświęconej francuskojęzycznym dziennikom rosyjskich arystokratek, prowadzonym w latach 1780–1854. W tym wypadku znów poszukiwania archiwalne były punktem wyjścia do opisanego zjawiska wpisującego się w szerszy kontekst praktyk diarystycznych, przy czym charakterystyczne jest, że w wyznaczonym okresie odnaleziono dwa razy więcej świadectw kobiet niż dzienników mężczyzn, co potwierdziło rolę kobiet w kształtowaniu się gatunku⁶². Piętnaście dzienników, których edycje zamieszczono w tomie, opracowano w kilku wybranych aspektach – języka, materialności, typologii, obecności adresata, metadyskursu (a więc odniesień diarystek do praktyki prowadzenia dziennika oraz prezentacji „ja” w życiu codziennym, edukacji, zajęciach domowych, obowiązkach, relacjach towarzyskich i rodzinnych czy ekspresji uczuć religijnych i intymnych)⁶³. Natomiast pionierem w poszukiwaniu i opisywaniu francuskojęzycznych dziewczęcych dzienników osobistych jest Philippe Lejeune⁶⁴, przy czym istotność jego wkładu w badania nad diarystyką należałoby widzieć dwojako: nie tylko ze względu na fakt, że sięgnął do wybranego obszaru kobiecego diariuszowania, lecz także dlatego, że zajął się dziennikami postaci mało znanych, źródłami nieprzedstawiającymi w wielu przypadkach dużej wartości literackiej. Przesądżające jednak w budowaniu korpusu tekstów kobiecych było nie dowartościowanie źródła z uwagi na jego walory literackie, lecz – wielokrotnie już przywoływane w pracy – ujęcie diariuszowania w perspektywie pewnej praktyki piśmiennictwa prywatnego. Zasadność wyodrębnienia dzienników dziewcząt wynikała z braku podobnych świadectw chłopców⁶⁵:

⁶⁰ Ibidem, s. 14.

⁶¹ Elena Gretchanaia, Catherine Viollet, *Ressusciter ces voix oubliées. Journaux féminins russes en langue française (1780–1854)*, w: eidem, *Si tu lis jamais ce journal... Diaristes russes francophones, 1780–1854*, Paris: CNRS 2008, s. 14.

⁶² Ibidem, s. 15.

⁶³ O dziewiętnastowiecznych dziennikach Rosjank pisała: И. Савкина, *Разговоры с зеркалом и Зеркальем: Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века*, Moskwa 2007; eadem, „Пишу себя...”. *Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века*, Tampere 2001. Swoją monografię ma również dziewiętnastowieczna czeska diarystka kobieca: Milena Lenderová, *A ptáš se, knížko má... Ženská deníky 19. století*, Praha: Triton 2008.

⁶⁴ Szczególnym zapisem tych poszukiwań i efektów kwerend jest książka Philippe’a Lejeune’a *Le moi de demoiselles: enquête sur le journal de jeune fille*, Paris: Editions du Seuil 1993.

⁶⁵ Marylin Himmesoëte, kontynuująca badania nad diarystyką nastolatków (na podstawie wyników badań Lejeune’a, pod którego kierunkiem przygotowywała rozprawę doktorską, i własnych poszukiwań archiwistycznych), udowodniła powszechność praktyk diarystycznych zarówno wśród dziewcząt, jak i chłopców – zob. Marylin Himmesoëte, *Writing and Measuring Time: Nineteenth-century French Teenagers’ Diaries*, w: *Controlling Time, Shaping the Self: Developments in Autobiographical Writing since the Sixteenth Century*, red. Arianne Baggerman, Rudolf Dekker, Michael Mascuch, Leiden–Boston: Brill 2011, s. 147–168; eadem, *Juvenilia, Pratiques d’écriture adolescente au XIXe siècle*, w: *Les écrits du for privé: objets matériels, objets édités*, red. Michel Cassan, Jean-

Praktyka prowadzenia dziennika jest wpajana dziewczętom, nie chłopcom. Stanowi ona część systemu wychowania – swego rodzaju tresury – który opiszę. Chodzi o to, by dziewczynki przygotować do bycia dobrymi chrześcijankami i dobrymi matkami. Prowadzenie dziennika to jedna z technik owej tresury⁶⁶.

Lejeune'owskie ujęcie diariuszowania jako praktyki codziennej w połączeniu z Genette'owskimi koncepcjami narratologicznymi (w tym drugim wypadku dziennik traktowany jest jako jeden z gatunków literackich) wykorzystała Magdalena Ożarska w monografii poświęconej trzem dziennikom pisarek: Frances Burney, Dorothy Wordsworth oraz Mary Shelley, żyjących na przełomie osiemnastego i dziewiętnastego stulecia. To połączenie dwóch metodologii pozwala jak najszerzej objaśnić kobiece poetyki dziennego notowania, realizujące strukturę Lejeune'owskiej koronki (tekstu fragmentarycznego, pełnego luk, nawet bezosobowego) albo Gusdorfowskiego zwierciadła (dającego pełne świadectwo o diarystce i jej świecie), konstruktów występujących zresztą wymiennie w obrębie jednej praktyki⁶⁷.

Wydaje się, że największą barierą, której (kobieca) diarystyka dziewiętnastego wieku i stulecia osiemnastego nie pokonała, by dotrzeć do szerszej świadomości badawczej, były dominacja i dowartościowanie (równoznaczne z docenieniem i zastosowaniem poważnego podejścia badawczego) dzienników pisarzy i dzienników intymnych. Chociaż w odniesieniu do dzienniczka Orzeszkowej stwierdzenie to pasuje w stopniu minimalnym, Iwona Wiśniewska powtórzyła ogólny, symptomatyczny sąd: „List i diariusz mogą rywalizować o wartości artystyczne z powieścią czy nowelą”⁶⁸. Można z całą pewnością przewidzieć, że poszukiwanie dziennika i listu o wartościach artystycznych, by mógł stanąć do rywalizacji z powieścią czy nowelą, odbyłoby się wśród postaci dobrze znanych literaturze⁶⁹.

Na zainteresowanie diarystyką intymną w Polsce w połowie lat osiemdziesiątych wpłynęły edycje dzienników Stefana Żeromskiego, Karola Irzykowskiego, Tadeusza Makowskiego, także wydania dzienników Jana Lechonia i Witolda

-Pierre Bardet, François-Joseph Ruggiu, Limoges: PULim 2007, s. 297–315. Zagadnienie chłpięcego diariuszowania w świetle osiemnastowiecznych zaleceń pedagogicznych jest przedmiotem analizy w doskonałej monografii Arianne Baggerman, Rudolf Dekker, *Child of the Enlightenment. Revolutionary Europe Reflected in a Boyhood Diary*, tłum. Dianne Webb, Leiden–Boston: Brill 2009.

⁶⁶ Philippe Lejeune, *Dziewczęce „ja”*. (O dziennikach panien z XIX wieku), „Teksty Drugie” 2003, nr 2–3, s. 204. W 2016 roku ukazała się książka tego autora poświęcona początkom diarystyki osobistej we Francji w latach 1750–1815; częściowo monografia jest dostępna w internecie: Philippe Lejeune, *Aux origines du journal personnel. France, 1750–1815*, <http://www.autopacte.org/00%20Introduction.pdf> [dostęp 22.10.2015].

⁶⁷ Magdalena Ożarska, *Introduction*, w: eadem, *Lacework or Mirror? Diary poetics of Frances Burney, Dorothy Wordsworth and Mary Shelley*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013, s. 1, 5–6.

⁶⁸ Iwona Wiśniewska, *Wstęp*, w: Eliza Orzeszkowa, *Dnie*, oprac. Iwona Wiśniewska, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN 2001, s. 12–13.

⁶⁹ Małgorzata Czermińska pisze o diarystyce polskiej: „[...] przedstawia się skromniej niż np. tradycja pamiętnikarstwa czy epistolografii. Nie jest jednak zupełnie białą plamą na mapie naszej literatury już w romantyzmie. Świadczą o tym choćby zaginiony dziennik Krasieńskiego, pisany dla Henrietty Willan, czy dziennik Słowackiego z roku 1832 lub jego zapiski z podróży na Wschód, choć są to niewątpliwie drobiazgi w porównaniu z potężną twórczością epistolarną obu poetów”, Małgorzata Czermińska, *Rola odbiorcy w dzienniku intymnym*, w: eadem, *Autobiograficzny trójkąt*, s. 276.

Gombrowicza, Marii Dąbrowskiej i Zofii Nałkowskiej oraz tłumaczenia dzienników obcojęzycznych: Anaïs Nin, Juliena Greena, Franza Kafki czy Aleksandra Błoka. Pojawiły się wówczas studia poświęcone konkretnym publikacjom i monografie dotyczące gatunku. Jak zauważa Czermińska:

Dokonał się w ten sposób nie tylko ogromny wzrost zainteresowania problematyką dziennika, ale i znaczące przesunięcie w jego rozumieniu. Stopniowo w kolejnych pracach pierwszoplanowymi bohaterami stają się dzienniki same w sobie, dzienniki jako autonomiczna forma wypowiedzi zasługująca na uwagę badacza⁷⁰.

Temu zainteresowaniu towarzyszyły prace teoretyków literatury, analizujących znane realizacje diarystyczne. Omawiano zatem postawy autobiograficzne czy relacje gatunków autobiograficznych z literaturą⁷¹, w tym dziennika intymnego z literaturą⁷².

Jak się zmieniały praktyki diarystyczne? Jakie były ich odmiany? Jak – w ujęciu historycznym – wyglądały relacje między poszczególnymi gatunkami autobiograficznymi? W ujęciu szczegółowym zaś: Jak diariuszowały kobiety? Jakie miejsce zajmował dziennik wobec innych kobiecych praktyk piśmiennych? Do jakiego stopnia osadzenie w przestrzeni domowej warunkowało te praktyki? Czy w swoich praktykach kobiety wychodziły poza prywatną sferę doświadczenia? To tylko wybrane kwestie, których opisanie wydaje się zadaniem szalenie istotnym w świetle podejmowanych od ponad dwóch dekad w Polsce historiograficznych badań nad problematyką feminologiczną.

Główne założenia metodologii historiografii feministycznej opierają się – jak wskazała Joan Wallach Scott⁷³, amerykańska badaczka i najważniejsza teoretyczka tej subdyscypliny – na trzech ujęciach badawczych⁷⁴. W pierwszym z nich, addytywnym, bada się źródła dotyczące zarówno mężczyzn, jak i kobiet, by zestawiać ze sobą fakty, liczby i stratyfikacje i dać wrażenie „sprawiedliwej reprezentacji grup społecznych”⁷⁵. Drugie ujęcie – herstoryczne – pozwala na dowartościowanie tematów związanych z kobiecym doświadczeniem, a wykluczanych z androcentrycznej historiografii. Trzecia metoda zasadza się na genderowym przepisaniu („przemodelowaniu”) historii. „Rewolucyjny wymiar tego podejścia wyraża się właśnie w zdolności do całkowitej refiguralizacji historii, w którym to procesie *gender* pełni rolę «zapalnika», katalizatora zmian”⁷⁶. Teoretyczne koncepcje

⁷⁰ Małgorzata Czermińska, *Wobec tradycji gatunków*, w: *Autobiograficzny trójkąt*, s. 247.

⁷¹ Maria Jasińska, *Powieść – pamiętnik – powieść – dziennik. Zarys problematyki*, „Roczniki Humanistyczne” 1953, z. 1, s. 61–87; Regina Lubas-Bartoszyńska, *Między autobiografią a literaturą*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993; Anna Martuszevska, *List, pamiętnik i dziennik w strukturze powieści pozytywistycznej*, „Teksty” 1975, s. 129–147.

⁷² Michał Głowiński, *Powieść a dziennik intymny*, w: idem, *Narracje literackie i nieliterackie*, Kraków: Universitas 1997.

⁷³ Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University Press 1999.

⁷⁴ Aleksandra Ubertowska, *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości*, w: *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości*, red. Katarzyna Bałżewska, Dobrosława Korczyńska-Partyka, Alicja Wódkowska, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2015, s. 9–16. Badaczka w wyczerpujący i syntetyczny zarazem sposób omawia zalety i wady wyszczególnionych przez Scott metodologii w badaniach feminologicznych.

⁷⁵ Ibidem, s. 9–10.

⁷⁶ Ibidem, s. 14.

kobiecej historiografii wpisują się w nurt wspomnianego już nowego historyzmu, w którym „nie ma podziału na to, co istotne, i na to, co przygodne”⁷⁷.

Bez względu na przyjęty model badawczy kobiece świadectwa egodokumentalne, w tym dzienniki osobiste i pamiętniki, będą jednym z najważniejszych źródeł w badaniach historiograficznofeministycznych. Widać to wyraźnie na przykładzie monografii i artykułów poświęconych różnym zagadnieniom związanym z kobietami – ich działalnościami publiczną, prywatnością, samoświadomością polityczną, aktywnością zawodową – w dziewiętnastym stuleciu⁷⁸. Malwina Mazan-Jakubowska⁷⁹ odtwarza warunki życia na zesłaniu w Wielkim Ustiu i Wołogdzie oraz w ziemiańskim dworze litewskim na podstawie dzienników osobistych prowadzonych przez siostry Białozorówny: Zofię Römerową i Paulinę Kończynę, przywoływane w kolejnych częściach tej rozprawy. Obecność kobiet w wypadkach powstania styczniowego – szczególnie, ponieważ nieuchwycona w oficjalnych dokumentach⁸⁰ – na przykładzie diarystycznego świadectwa Marii Hauke ukazuje łódzka badaczka Ewelina Maria Kostrzewska⁸¹. Jak dowodzi autorka artykułu, była to obecność swego rodzaju „kularowa” – diarystka po wybuchu insurekcji pozostawała przy mężu i udowodniła swoją doskonałą orientację w planach i politycznych rozgrywkach, choć nie zaangażowała się bezpośrednio w jakąkolwiek pomoc powstańcom. W kręgu tej samej, „styczniowej” problematyki sytuuje się szkie Małgorzaty Koronkiewicz-Hupajło, która na podstawie wspomnień Ludwiki Rodziewiczowej, Łucji Hornowskiej oraz dziennika Heleny Skirmuntt ujawnia bezpośrednią partycypację kobiet w powstaniu, polegającą na przykład na udzielaniu powstańcom noclegu i aprowizacji⁸². Z kolei Jolanta Załączny – wykorzystując świadectwa (dzienniki i wspomnienia) Jadwigi Prendowskiej, Elżbiety Tabeńskiej, Zofii Romanowiczówny oraz Emilii Heurichowej – daje obraz kobiecych losów, na które wpływ miała insurekcja lat 1863–1864⁸³.

⁷⁷ Tatiana Czerna, *Historia rodziny – rodzina w historii*, w: *Prywatne/publiczne. Gatunki pisarstwa kobiecego*, red. Inga Iwasiów, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2008, s. 197. Zob. również: Ewa Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 1999; Frank Ankersmit, *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii*, red. Ewa Domańska, Kraków: Universitas 2004.

⁷⁸ Szczegółowy przegląd badań poświęconych temu zagadnieniu prezentuje: Monika Piotrowska, *Sytuacja kobiet na ziemiach polskich w XIX wieku – przegląd stanu badań*, w: *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. Krzysztof A. Makowski, Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje 2014, s. 75–95.

⁷⁹ Malwina Mazan-Jakubowska, *Na zesłaniu i w kresowym dworze – fragment codzienności w dziennikach Pauliny i Zofii Białozorówny z I. połowy XIX wieku*, w: „*Portret kobiety*”. *Polki w realiach epoki*, red. Maria Korybut-Marciniak, Marta Zbrzeźniak, seria: „*Życie prywatne Polek w XIX wieku*”, t. 1, Łódź-Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski 2014, s. 161–171.

⁸⁰ Teresa Kulak, *Wstęp*, w: *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864 (na tle konspiracji i działalności powstańczej doby zaborowej)*, red. Teresa Kulak, Joann Dufurat, Monika Piotrowska-Marchewa, Wrocław: Wydawnictwo Chronicon 2013, s. 7.

⁸¹ Ewelina M. Kostrzewska, *Preludium powstania styczniowego w Dziennikach Marii z Kaczanowskich Hauke (1834–1905), małżonki gen. Józefa Bosaka*, w: *Postawy i aktywność kobiet*, s. 35–56.

⁸² Małgorzata Koronkiewicz-Hupajło, *Między miłością rodziną a patriotycznym obowiązkiem. Autobiograficzne przykłady codziennych problemów ziemianek z Kresów Północno- i Południowo-Wschodnich zaangażowanych w pomoc dla powstańców styczniowych*, w: *Postawy i aktywność kobiet*, s. 135–161.

⁸³ Jolanta Załączny, *Kobiety uczestniczki, obserwatorzy i spadkobierczynie powstania styczniowego*, w: „*Portret kobiety*”. *Polki w realiach epoki*, red. Jarosław Kita, Mateusz Klempert, Maria

Powyższy przegląd ukazuje, jak duże są metodologiczne możliwości badania kobiecej diarystyki: od charakteryzowania procesu diariuszowania jako codziennej praktyki kulturowej, przez wykorzystanie datowanych zapisków do rekonstruowania dziejowej obecności kobiet w różnych przestrzeniach historycznego doświadczenia, kończąc na katalogowaniu i wydawaniu zachowanych świadectw. Widać jednocześnie, że marginalizacja kobiecej intymistyki w polskiej perspektywie badawczej nie była wyjątkiem – dopiero zwrot zarówno historiograficzny (dekonstrukcja „zdarzenia historycznego, podmiotu, aktanta historyczności – zasadniczych kwantyfikatorów opisujących dziejowość”⁸⁴), jak i feministyczny oraz autobiograficzny w literaturoznawstwie pozwoliły docenić wagę tych tekstów.

ONLY DIARIES. WOMEN’S DIARY WRITING AS A SUBJECT OF STUDIES IN POLAND AND ABROAD

Summary

The article presents the most important research perspective regarding women’s and girls’ diary writing in English, French and Polish. The analysis discusses major works on the women’s autobiographical writing, monographs and collective works on diaries. Contrary to appearances, at the beginning the autobiographical turn in the feminist criticism did not include the diaries written by girls and women – as paraliterary, imperfect texts.

On the fringes of the feminist interest in diaries were the French studies (including Philippe Lejeune, the most outstanding researcher in this subject) and still rudimentary studies in Poland. The lack of interest in the Polish personal diaries, it seems, results from the lack of bibliographic studies and an extensive editorial project, which would disclose a great number of texts of significant value for our diary writing hidden in the archives.

Trans. Izabela Ślusarek

Korybut-Marciniak, seria: „Życie prywatne Polaków w XIX wieku”, t. 3, Łódź–Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski 2014, s. 101–113.

⁸⁴ Aleksandra Ubertowska, *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości*, w: *Kobiety i historia*, s. 8.